

Svoboda, Libor

Císař Ferdinand III., Bohdan Chmelnycký a podunajská knížectví : neznámá kapitola v dějinách habsbursko-ukrajinských vztahů v padesátých let 17. století

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická. 2005, vol. 54, iss. C52, pp. [83]-96

ISBN 80-210-4192-7

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102598>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

LIBOR SVOBODA

CÍSAŘ FERDINAND III., BOHDAN CHMELNYCKYJ A PODUNAJSKÁ KNÍŽECTVÍ

Neznámá kapitola v dějinách habsbursko-ukrajinských vztahů v padesátých let 17. století

Podpisem vestfálského míru v říjnu roku 1648 skončil v západní a střední Evropě jeden z nejtěžších a nejkrvavějších konfliktů evropské historie, tzv. třicetiletá válka. Po třech desítkách let nepřetržitého válčení se Habsburkové a jejich spojenci museli vzdát svých „universalistických“ plánů na vytvoření jednotné katolické Říše pod vládou habsburského rodu. S konečnou platností bylo potvrzeno politické i náboženské rozdělení Říše, která sice formálně nadále podléhala císaři, vládci jednotlivých států a státeků (bylo jich více než 300) však od té doby v podstatě prováděli vlastní, na ústřední „vládě“ nezávislou vnitřní i zahraniční politiku. Ve válce naopak mocensky posílili nepřátelé Habsburků Francie a hlavně Švédsko, jež během třicetileté války let vyrostlo ve skutečnou evropskou velmoc.¹ Ve stejném roce kdy byl podepsán vestfálský mír vypuklo na opačném, východním, konci evropského kontinentu (státy středovýchodní a východní Evropy se třicetileté války až na některé výjimky, jako byla polsko-švédská válka ve dvacátých a třicátých letech 17. století, nezúčastnily), na Ukrajině, kozácké povstání vedené hejtmanem záporožského vojska Bohdanem Chmelnyckým. Polské armádě se ani po šesti letech nepodařilo povstání potlačit a zprvu „obyčejné“ kozácké povstání, jakých Rzeczpospolita zažila za poslední půlstoletí celou řadu, přerostlo v regulérní válku mezi kozáky, na jejichž stranu se připojila velká část ukrajinského obyvatelstva včetně šlechty a pravoslavné církve, a polskou korunu. Vojenské úspěchy umožnily Chmelnyckému provádět vlastní nezávislou vnitřní i zahraniční politiku. Jeho přičiněním se kozácko-polská válka, jež byla původně vnitřní záležitostí Rzeczpospolity (jediným cizím elementem v povstání byli až doposud Tataři), rozšířila do podunajských knížectví Moldavska, Valašska

¹ Ke třicetileté válce a ke změnám v poválečném uspořádání Evropy srovnej například Dickman, Fritz: *Der Westfälischen Frieden*. Münster 1965; Stoye, John: *Europe Unfolding 1648–1688*. Blackwell Publishers, Malden, Massachusetts 2000.

a Sedmihradská a překročila hranice Ukrajiny. Svého nejstaršího syna Timofeje oženil s dcerou moldavského hospodara Basila Lupula Rozandou a dal tím vzniknout domněnkám, že usiluje o založení „kozácké“ panovnické dynastie. Polský král a šlechta neměli na dění na východě státu žádný vliv a v letech 1649–1654 byla veškerá moc na Ukrajině v rukou kozácké správy. Vytvořit skutečně nezávislý stát se však Chmelnyckému ani jeho nástupcům nikdy nepodařilo. Přes všechny kozácké úspěchy zůstávala Ukrajina de jure nadále součástí polské koruny, což respektovaly (až do ledna 1654) i všechny okolní státy, které samostatnou „kozáckou republiku“ nikdy oficiálně neuznaly.²

To ovšem neznamenalo, že by se zahraničí o situaci ve středovýchodní Evropě nezajímalo. Některé mocnosti se dokonce pokoušely navázat s odbojným hejtmanem kontakty a vtáhnout kozáky do různých aliancí proti Osmanské říši.³ Mezi panovníky, kteří se zajímali o vývoj situace na Ukrajině, patřil i habsburský císař. Moldavský arcibiskup a diplomat Petr Parčevič působící v benátských službách navštívil v letech 1648–1650 několikrát Vídeň a Varšavu s návrhem na vytvoření mohutné protiturecké koalice mezi Rzeczpospolitou, Krymským chanátem a záporožským vojskem.⁴ V tomto případě se podle všeho nejednalo o iniciativu císařského dvora, ale spíše o aktivitu Benátek, které sháněly pomoc ve válce s Osmanskou říší. Ve Vídni neměli zájem se do konfliktu aktivně vměšovat. Proto byl postoj císaře a dvorské válečné rady k Parčevičovým návrhům, stejně jako k prosbám polského krále a polských senátorů o pomoc, jednoznačně zamítavý.⁵

² Ke krizi ve východní Evropě v padesátých letech 17. století srovnej F r o s t , Robert: *After the Deluge. Poland – Lithuania in the Second War 1655–1660*. Cambridge Mass. 1993; M c N e i l , William: *Europe's Steppe Frontier 1500–1800*. Chicago and London 1964; S u b t e l n y , Orest: *Domination of Eastern Europe. Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500–1715*. Montreal 1986; W ó j c i k , Zbigniew: *Traktat andruszowski 1667 roku i jeho geneza*. Warszawa 1959.

³ K Chmelnyckého diplomacii srovnej například G o l b u c k i j , Vladimír: *Diplomatičeskaja istorija osvoboditel'noj vojny ukrainskogo naroda. 1648–1654 gg.* Kijev 1962; F e d o r u k , Jaroslav: *Mižnarodna dyplomatija i polityka Ukrajiny 1654–1657*. Častyna I. 1654 rik. Eviv 1996; T ý ž : *Polityka Angliji i antyosmans'ka dijal'nist' Danyla Kaluge- ra u 1655 roci*. In: Ukrajins'kyj archeografičnyj ščoročnyk. Nova serija, vypusk 7, Tom 10. Kyjiv-New York 2002, s. 232–241; H o s t i č k a , Vladimír: *Bohdan Chmelnyckyj a jeho zahraniční politika (1646 – 1657)*. In: Slovanický přehled 52, 1966, s. 354 – 361; Z a b o r o v s k i j , Lev: *Porta, Krymskoje chanstvo i gosudarstva Central'noj i Vostočnoj Jevropy v 1648–1654 gg.* In: Osmanskaja Imperija i strany Cenral'noj, Vostočnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy v kontekstě meždunarodnoj situaciji seređiny XVII v. Čast' 1. Moskva 1998, s. 190–225; T ý ž : *Kanun i načalo rusško-poľskoj vojny i poziciji gosudarstv Jugo-Vostočnoj Jevropy (50–e gody XVII v.)*. In: Karpato-Dunajskije zemli v srednije věka. Kišiněv 1975, s. 248–264.

⁴ Viz C h y n c z e w s k a - H e n n e l , Tereza – J a k o w e n k o , Natalia (edd.): *Między sobą. Szkice historyczne polsko-ukraińskie*. Lublin 2000, s. 141–143.

⁵ Na císařském dvoře si sice uvědomovali, v jak nelehké situaci se Rzeczpospolita nalézala, k opravdové pomoci se však nikdy neodhodlali. Polské žádosti o pomoc nebyly vyslyšeny a císařský dvůr i říšské stavy se omezily pouze na nevýraznou diplomatickou podporu. Důvodů císařova odmítnutí byla celá řada - totální finanční vyčerpání dědičných habsburských zemí i samotné říše způsobené třicetiletou válkou a placením válečných kontribucí Švédsku

K navázání styků mezi císařským dvorem a Chmelnyckým došlo až mnohem později a za zcela jiné politické situace, v zimě roku 1657. K určitým kontaktům mezi nimi však došlo za podivných a záhadných okolností již o několik roků dříve na přelomu let 1653/1654. Právě této záležitosti, kolem níž je mnoho nejasností, bych se chtěl věnovat ve svém článku a pokusit se do ní vnést trochu světla.

Otázka vztahu Habsburků a kozáků v první polovině padesátých let 17. století zůstávala vždy stranou zájmu starší i současné historiografie.⁶ Není se čemu divit, z hlediska ukrajinských či polských dějin, ale i dějin celé středovýchodní a východní Evropy se jedná jen o malou epizodu, jejíž dopad na celkové dění v tomto prostoru byl nepatrný. Císařská „východní“ politika (můžeme-li s jistými výhradami o něčem takovém vůbec hovořit) měla v padesátých let 17. století dva směry, které se právě v tomto období na krátkou dobu navzájem proluly a vývoj každého z nich úzce souvisel s vývojem toho druhého. Prvním „východním směrem“ císařské zahraniční politiky bylo Polsko, druhým jižní Podunají, tvořící nárazníkové pásmo mezi habsburskými državami a Osmanskou říší. Malá podunajská knížectví Valašsko, Moldavsko a Sedmihradsko, jež byla vazaly Osmanské říše, využila ve čtyřicátých a padesátých letech 17. století problémů svého suveréna k provádění vlastní, relativně svobodné a nezávislé politiky. Vzestup jejich moci a sebevědomá vnitřní i zahraniční politika vedla k pokusům o vměšování se do záležitostí jiných států (to se týkalo hlavně Sedmihradska, Moldavsko ani Valašsko neměly tak velkorysou zahraniční politiku a soustředily se spíše na zlepšování domácího hospodářství). To se císařskému dvoru, jemuž tradičně záleželo na posílení habsburského vlivu v této oblasti, příliš nelíbilo. Měl strach, aby se tato vazalská knížectví Osmanské říše nestala centrem odporu proti habsburské přítomnosti v Uhrách. Obavy císařského dvora zesílily po vpádu kozáckého vojska do Moldavska a Valašska a úspěšném pokusu Bohdana Chmelnyck-

a s tím související nedostatek peněz v císařské pokladně, nestabilní situace v říši, musel také brát ohled na říšské stavy (nemohl bez jejich vědomí vyhlášovat válku a již tak nepatrná vojenská pomoc o síle několika tisíc ozbrojenců mohla být v říši chápána jako „casus belli“), Rzeczpospolita mohla císařskou vojenskou pomoc využít ne proti kozákům, ale i ve válce se Sedmihradskem a podunajskými zeměmi a nebo dokonce proti Osmanské říši, strach z intervence Švédska do říše. Navíc byla Rzeczpospolita považována za nespolehlivého spojence, který v době, kdy bylo postavení Habsburků obzvláště těžké, v dobách třicetileté války, zůstal stát stranou a poskytl jen nepatrnou pomoc. Viz *Žerela do istoriji Ukrajiny-Rusy*. Tom XII. Materialy do istoriji Ukrajinskoji Kozáččyny. Tom V. Akty do Chmelnyččyny (1648–1657). (=Žerela, XII) Zibrav i vydav Myron Korduba. Lviv 1911, dok. 66, s. 108–110; dok. 67–68, s. 110; dok. 70–71, s. 111–112; dok. 147–148, s. 151–152; Cieielski, Tomasz: *Poselstwo Andrzeja Trzebieckiego do cesarza i stanów Rzeszy w 1653 r. (Przyczynek do dziejów stosunków polsko-habsburskich w XVII w.)*. In: *Studia i materiały z dziejów nowożytnych*. Wrocław 1995, s. 46–47.

⁶ Ke vztahům Habsburků a záporožských kozáků neexistuje žádná speciální literatura. Výjimkou jsou dvě práce mladého ukrajinského historika Jaroslava Fedoruka. První je kratičkový článek otištěný v ústředním časopise ukrajinských historiků, viz Fedruk, Jaroslav: *Avstrija v schidnoevropejs'kij polityci 1654 r.* Ukrajins'kyj istoryčnyj žurnal 1995, s. 114–120, jenž vyšel znovu v rozšířené podobě a jen s malými úpravami jako část kapitoly v jeho knize *Mižnarodna diplomatija*, s. 195–212.

kého dosadit na moldavský knížecí stolec svého nejstaršího syna. Podunajská knížectví tak byla bezprostředně vtažena do dění na Ukrajině a v Rzeczpospolitě. Jejich bezprostřední angažovanost v polsko-kozáckém konfliktu císařský dvůr silně znepokojila, a aby měl situaci v jižním Podunají pod kontrolou, rozhodl o posílení svých sil u hranic se Sedmihradskem a pro případ tureckého útoku i ve Štýrsku a Korutanech. Současně se pokoušel získat v regionu spolehlivého spojence (hovořilo se např. o osobě moldavského knížete Basila Lupula).

S největším nepřátelstvím se ve Vídni dívali hlavně na čínorodou zahraniční politiku sedmihradského knížete Rákócziho. Sedmihradsko nepředstavovalo vojenské nebezpečí, protože vojenská převaha habsburského císaře byla neod diskutovatelná. Hlavní nebezpečí viděla habsburská diplomacie v jeho snahách zasahovat do vnitřních poměrů v Rzeczpospolitě. Tradiční snahy Rákócziů získat polskou korunu znepokojovaly a znervózňovaly vídeňský dvůr a vyvolávaly napětí ve vzájemných vztazích.⁷ Rákóczi se možného konfliktu s císařem obával. Velice dobře si uvědomoval habsburskou převahu. Chtěl proto uzavřít s císařem mír⁸ a již v první polovině padesátých let 17. století se prostřednictvím polského krále Jana Kazimíra pokoušel od císaře získat záruky bezpečnosti.⁹ Císař s poskytnutím bezpečnostních záruk pro sedmihradského knížete otálel a na prosby polského krále nijak nereagoval. Polský král tedy poslal 7. září 1653 císaři nový list, v němž prosil Ferdinanda III., aby posílil své vojsko na hranici Uher s Osmanskou říší. Porta by se obávala vojenského vpádu a nezasahovala by do vnitřních záležitostí podunajským knížectvím.¹⁰ Polský ambasador měl na královův příkaz císaři objasnit, že nově uzavřené spojenectví mezi Rzeczpospolitou a podunajskými knížectvími není v žádném případě namířeno proti Vídni, ale proti kozákům, a to v zájmu celého křesťanstva. Zároveň odrazuje i Osmanskou říši od intervence, a tím vlastně hájí i zájmy Habsburků.¹¹

Královy listy i intervence polského vyslance byly bezúspěšné, postoj vídeňského dvora zůstával nadále chladný a nepříznivý. Panovaly zde obavy, že nově uzavřená smlouva bude zaměřena protiturecky a zesílená vojenská přítomnost Rzeczpospolity v jižním Podunají vyprovokuje Portu. Kladnému přijetí nenapomohl ani způsob, jakým byla smlouva uzavřena, císařská tajná dvorská rada byla

⁷ K tomu srovnej například snahy Jiřího Rákócziho získat po smrti Vladislava IV. roku 1648 polský královský trůn pro svého mladšího syna Zikmunda. Viz Z l e p k o , Dmytro: *Fürst Georg I. Rákóczy im polnischen Interregnum 1648*. In: Ungarn-Jahrbuch 1978, s. 31–42.

⁸ Ke svědectví o obavách Rákócziho z císaře viz *Akty odnosjaščijesja k istoriji Južnoj i Zapadnoj Rossiji, sobrannyje i izdannnye Archeografičeskoju komissijeju*. Tom VIII. 20. 8. 1648 – 22. I. 1657. Sankt Petěrburg 1875, s. 377. K Rákócziho mírovým snahám srovnej jeho dopis uherskému šlechtici Forgáčovi z 15. února 1654. Viz *Žerela*, XII, dok. 342, s. 287.

⁹ Poté, co Jan Kazimír uzavřel spojenectví s podunajskými knížectvími, pomáhal jim hlavně na žádost Rákócziho zlepšit jejich vztahy s císařem a zajistit jim od něj garance bezpečnosti. List Jana Kazimíra císaři z 31. července 1653, viz *Žerela*, XII, dok. 286, s. 245–246.

¹⁰ List Jana Kazimíra Ferdinandu III. z 7. září 1653, viz *Žerela*, XII, dok. 301, s. 257.

¹¹ List polského ambasadora Viscontioho Ferdinandu III. Zasláno v září 1653, bez přesné datace. Viz *Žerela*, XII, dok. 298, s. 253–254.

dotčena, že ji nikdo o přípravách podpisu dohody neinformoval, a stěžovala si, že císařskému dvoru nebyly známy ani okolnosti a podmínky, za nichž byla smlouva uzavřena.¹² Na jejím zasedání dne 9. září 1653 bylo proto rozhodnuto neakceptovat uzavření jakéhokoliv spojenectví, pokud nejsou blíže známy podmínky jeho podpisu. Členové tajné rady se dále usnesli, že nedají písemně Rákóczimu žádné bezpečnostní garance, když o ně sám nepožádal. Odpověď Janu Kazimírovi měla znít následujícím způsobem – císař je potěšen z polskými diplomatickými úspěchy a přeje mu další. Co se Rákócziho týká, nemusí mít král starost. Vídeň již několikrát ubezpečila prostřednictvím uherského místokrále sedmihradského knížete o přání zachovat mír. Císař návrh rady přijal a dne 12. září vyslal oficiální list polskému králi.¹³ Rákóczimu bylo zasláno vysvětlení, že uherské vojsko je posíleno proto, aby zabezpečilo zemi před Portou.¹⁴ Císařova odpověď neuspokojila ani Rzeczpospolitou, ani Sedmihradsko. Proto Jan Kazimír nařídil již koncem září Viscontimu, aby znovu opakoval předchozí žádosti. Císař ve své odpovědi fakticky zopakoval obsah předcházejícího listu ze 12. září.¹⁵

Vládcí podunajských zemí očekávali od spojenectví s Rzeczpospolitou přeci jen něco více než porážku kozáků, která by sice pomohla Rzeczpospolitě, jim by však mohl hrozit odvetný kozácko-tatarský vpád. Za prvé chtěli uzavřít takovou dohodu, jež by je před tímto vývojem situace ochránila a zároveň zabránila vměšování Osmanské říše.¹⁶ Za druhé měla Rzeczpospolitá uchránit tyto státy před vměšováním habsburského císaře a diplomatickými prostředky usilovat o jeho neutralitu.¹⁷

12 „Die Räte sind dagegen, dass man die Liga des polnischen Königs mit Ragotzi direkt oder indirekt approbiere, da diese gefährlich, weil auch gegen die Türken, und man nicht weiss, und man nicht weiss, auf welchen Konditionen dieselbe beruhe“, viz Žerela, XII, dok. 305, s. 259–260. Zápis z jednání tajné dvorské rady z 9. září 1653. K tomu srovnej i odpověď kujavského biskupa na králov list opublikovanou v knize K u b a l a , Ludwik: *Wyprawa żwaniecka*. In: *Szkice historyczne*. Seria II. Lwów 1923, s. 417.

13 Viz Žerela, XII, dok. 305, s. 260. List byl odeslán z Řezna, kde císař pobýval od zasedání říšského sněmu na jaře a v létě 1653.

14 Viz C i e s i e l s k i , T.: *Poselstwo*, s. 50.

15 List Viscontioho císaři z 9. října 1653. Viz Žerela, XII, dok. 314, s. 266–267. Tato odpověď Rákócziho nemohla v žádném případě uspokojit, a tak nechal kolovat zvěsti o plánech Porty obsadit Sedmihradsko, díky čemuž se by mohlo lehce zaútočit na Čechy a Slezsko. Rákóczi tak chtěl císaře donutit k jasnému vyslovení se ve věci jeho uherské politiky. K tomu srovnej C i e s i e l s k i , T.: *Poselstwo*, s. 50–51.

16 Ke konkretizaci těchto požadavků viz *Dokumenty ob osvoboditělnoj vojně ukraïnskogo naroda 1648–1654 g.g.* (=Dokumenty) Kyjev 1965, dok. 261, s. 672–678. Žerela, XII, dok. 255, s. 213–215. K pozici států jihovýchodní Evropy v padesátých letech 17. století přehledně Z a b o r o v s k i j , L.: *Kanun*, 248–264.

17 Komplexně tyto požadavky předneslo sedmihradské poselstvo vedené J. Bethlenem v říjnu roku 1653, které se speciálně pro Sedmihradsko dožadovalo, aby Rzeczpospolitá, v případě jeho napadení některým ze sousedů, míněn samozřejmě habsburský císař, dodržovala vůči němu politiku přátelské neutrality. Nesetkalo se s úspěchem, Rzeczpospolitá dala jasně najevo, kam až můžou sahat vzájemné spojenecké závazky. Vše zůstane na úrovni jednorázové vojenské pomoci a o podpisech smluv s dlouhotrvající platností nemohlo být ani řeči. Pomoc

Komplikace a válka v Podunají za účasti kozáků vídeňskému dvoru v podstatě vyhovovaly. Válka byla ideální příležitostí pro vměšování, zvláště za situace, kdy se podunajské státy musely věnovat samy sobě a nezbývaly jim možnosti a síly, to se týkalo hlavně Sedmihradsko, vměšovat se do záležitostí jiných zemí, např. Rzeczpospolity. Na jedné straně by oslabil Rákócziho a podpořila by i Rzeczpospolitu, protože kozáci odvrátili svoji pozornost směrem na Balkán.¹⁸ Největší škody mohla za této situace utrpět Vysoká Porta, která vývoj situace v jihovýchodní Evropě bedlivě sledovala a podezírala vídeňský dvůr z protitureckých intrik a z nebezpečných snah vyvolávat napětí v jihovýchodní Evropě. Přibližně v té době se také začaly šířit zvěsti o habsburských plánech navázat s kozáky spojenectví. O údajných habsburských snahách podnítit nový konflikt v jihovýchodní Evropě a předpokládaném spojenectví s kozáky donášeli do Cařihradu i Varšavy vládci podunajských zemí.¹⁹

Sultánův dvůr byl s takovýmto směrem habsburské politiky nespokojen a několikrát žádal oficiálně o vysvětlení i habsburského ambasadora Renigera, jenž všechna obvinění důrazně popřel. Osmanské impérium procházelo těžkou vnitřní krizí a nelehká byla i jeho situace na válečném poli s Benátkami (tzv. Kandijská válka). Kozácký vpád do Podunají by mohl destabilizovat situaci ve vazalských státech Osmanské říše i přímo na jejím vlastním území. Na úkor osmanské moci by posílilo postavení Habsburků nejen na Balkáně, ale i v celé Evropě. 6. prosince 1653 byl proto Reniger povolán k velkému vezírovi, který mu vyčetl, že císař pomáhá Benátkám ve válce s Osmanskou říší a obvinil jej, že se chystá pomoci kozákům a Tatarům v jejich boji s podunajskými knížaty. V okolí Košic se již údajně shromáždilo 30 000 mužů připravených vyrazit do boje.²⁰ Na sklonku ledna roku 1654 psal Reniger do Vídně, že mu Panaioti, nejvyšší dragoman, tj. tlumočnick u sultánova dvora a zároveň habsburský agent, sdělil přísně tajnou informaci, kterou se na sultánově dvoře dozvěděli od svých agentů ve Valašsku a Moldavsku. Jakýsi Patrascu, který sloužil u císařského dvora jako stolník,²¹

Sedmihradsko byla příslibena pouze pro případ války s Tatarý. Viz *Dokumenty*, dok. 268, s. 692–695. *Žerela*, XII, dok. 312, s. 265; Zaborovskij, L.: Kanun, s. 251–252.

¹⁸ Viz F e d o r u k , J.: *Avstria*, s. 115–116.

¹⁹ Srovnej depeši habsburského ambasadora v Cařihradu Simona Renigera, který informuje 10. prosince 1653 císaře Ferdinanda III. o nejnovějších událostech v Portě. Viz *Žerela*, XII, dok. 327, s. 273–274. K obtížné situaci Osmanské říše v daném období srovnej E i c k - h o f f , Eberhard: *Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700*. Stuttgart 1992, s. 95–115.

²⁰ „... so hätte man auch wider ihren Freund, die Kosaken und Tartar, beiden Woiwoden 30. 000 man Sukkurs geschickt. Er habe zählen bei Kaschau vorübermarchiert.“ Viz *Žerela*, XII, dok. 327, s. 273. Reniger odpověděl zamítavě se slovy, že císař nemá zájem se do této války vměšovat.

²¹ „... welcher an E. Kais. Mt. Hof für einen Truchsess gedient.“ Jednalo se o Nicolae Patrascu, blízkého příbuzného valašského knížete, syna Anny, sestry valašského vojevody Serbana a dcery knížete vojevody Radu Serbana Basaraba a vnuka knížete Michala, který od svého raného mládí pobýval na císařském dvoře ve Vídni, „welcher von Jugend auf an E. Kais. Mt. Hof sich angehalten.“ Viz *Žerela*, XII, dok. 389, s. 322. Valašský kníže Radu

pobývá toho času na návštěvě u kozáků. Porta se na základě hodnověrných zpráv domnívá, že byl vyslán ke kozákům proto, aby je podněcoval k válce proti Valašsku a Moldavsku, což se Reniger snažil Panaiotimu vyvrátit.²² Podezření Porty ještě více zesílilo poté, co do Cařihradu dorazily nejnovější zprávy ze severní hranice.²³ Moldavský vojevoda Georgica napsal sedmihradskému plukovníkovi Janu Keménymu, „že náš člověk, jenž se vrátil od Chmelnyckého, kde pobýval delší dobu, nám přinesl pravdivou zprávu o příchodu lidí německého císaře ke Chmelnyckému. On sám slyšel mnohé řeči, které spolu vedli. Uvedl, že německý císař touží, aby se kozáci a Tataři spojili a společně zaútočili proti Sedmihradsku a zároveň vtrhli i do Polska. V ten čas vytáhnou i Němci a napadnou království nejjasnějšího knížete? Nikdo však neví, jakým způsobem se ti lidé ke Chmelnyckému dostali.“²⁴ Podobné informace o působení Patrascua měli i v Cařihradě. Reniger se od jednoho muže ze Sedmihradska dozvěděl důvěrnou zprávu o chystané spolupráci kozáků s mladým valašským knížetem Ščerbanem. Ščerban i kozá-

Serban (1602–1611) byl přímým nástupcem a pokračovatelem Michala Chrabrého v boji s Osmanskou říší a podobně jako Michal i on udržoval přátelské vztahy s Habsburky a po nástupu na trůn adoptoval i jeho syna pod jménem Nicolae Patrascu. Roku 1611 zaútočil na Valašsko překvapivě sedmihradský kníže Báthory a přinutil Serbana uprchnout do Moldavska. Po vyrovnaném boji, kdy se Serbanovi podařilo Báthoryho porazit v bitvě u San Petru vpadla do Valašska turecká armáda, s jejíž pomocí dosedl na valašský trůn nový, k Vysoké Portě loajální kníže. Radulu Serbanovi nezbývalo nic jiného než odejít do exilu do Vídně. Viz K r a u s , Georg: *Siebenbürgische Chronik 1608–1665*. In: *Fontes Rerum Austriacarum. Oesterreichische Geschichts-Quellen. Erste Abtheilung. Scriptores III. Band. I. Theil*. Wien 1862, s. 19–20; E n g e l , Johann Christian: *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer*. Wiertens Theils I. Abth. Halle 1804, s. 280; H r u š e v s ' k y j , Michajlo: *Istorija Ukrajiny-Rusy*. Tom VII. Kyjiv 1995, s. 321; K ö p é c z i , Béla (ed.): *Kurze Geschichte Siebenburgens*. Budapest 1990, s. 75–88; T r e p t o w , Kurt W. (edd.): *Dějiny Rumunska*. Praha 2000, s. 120–121. V ukrajinských a polských pramenech a literatuře se o Patrascuovi píše jako o Petraškovi nebo Petraškevyčovi. V textu jsem se rozhodl užívat původní, rumunskou verzi jeho jména.

22 „Die Agenten aus der Moldau und Walachei haben Panaioti gesagt (...) bei den Kosaken befinde und sei von E. Kais. Mt zu diesem Ende dahin abgeordnet werden, damit er die Kosaken wider sie verhetze und anführe, welches ich aber durch Panaioty per discursu genusam ablegen lassen“, viz *Žerela*, XII, dok. 336, s. 280. Snad mohl domlouvat společný postup proti novému moldavskému knížeti Georgicovi.

23 Z poloviny února roku 1654 pochází nová zpráva dokládající Patrascův pobyt v Čyhyrynu, jež je o to zajímavější, že nemá žádnou souvislost s celkem pochopitelnými a leckdy silně přehnanými stížnostmi k sultánovi. V instrukci sedmihradskému poslu do Rzeczpospolity se mluví o tom, že ke Chmelnyckému dorazilo nedávno poselstvo od císaře čele s potomkem bývalých knížat Serbana a Michaela. Viz *Žerela*, XII, dok. 341, s. 286.

24 „Appulit homo noster, qui apud Chmielnicium fuit, et certo certius retulit, venisse ad Chmielnicium Caesaris Germanorum homines, quos ipsemet vidit et sermones eorum, quos illic habebant, audivit. Is hoc asserit, quod Caesar Germanorum ista legatione hoc agat, ut Cosaci cum Tartaris contra Transylvanos arma capiant et in Poloniam irrumpant. Et si Transylvania auxillium dederet Polonis, insurgant Germani et Serenissimi Principis regnum intradant. Sed ignoramus, quam transire poterint illi homines ad Chmielnicium.“ Viz *Žerela*, XII, dok. 339, s. 284–285.

ci prý byli pevně rozhodnutí napadnout Sedmihradsko a Moldavsko.²⁵ Přesné datum, kdy se schůzka mezi Chmelnyckým a oněmi „*lidmi německého císaře*“ odehrála, nelze na základě nám známých a bohužel jen torzovitých pramenů přesně určit. Podle všeho k ní došlo ještě před uzavřením dohody v Perejaslavi, v době, kdy se Chmelnyckýj navracel z vojenského ležení pod Žvaňcem, tedy se vší pravděpodobností někdy na přelomu let 1653/1654.²⁶

Chmelnyckýj měl s valašským pretendentem určité plány. Nejprve měl v úmyslu jej oženit s vdovou po svém nejstarším synu Timofeji a dcerou Basila Lupula Rozandou²⁷ a pak na podzim i přímo se svojí dcerou.²⁸ S posledním sňatkem měly úzce souviset údajné Chmelnyckého plány na radikální zásah do stávajících mocenských poměrů v jihovýchodní Evropě,²⁹ o nichž se moldavský kníže dozvěděl prostřednictvím svých špehů.³⁰ Jeho agentům se tyto informace podaři-

²⁵ „*Die Siebenbürger sagen mir, der junge Fürst in Walachei verstehe sich nicht so wohl mit ihnen, als wie der verstorbene Mattheo. Er halte mehr Korrespondenz mit dem Kosaken; dem Wojwoda, welcher von Jugend auf an E. Kais. Mt. Hof sich angehalten und jezt beim Chmelnicki sich befindet, schicke er continuo Geld, schöne Pferde etc. Und solle dieser Wojwoda mit Hilfe der Kosaken nach Siebenbürgen trachten.*“ Renigerův list z Cařihradu ze dne 25. června 1654, viz Žerela, XII, dok. 389. K tomu také srovnej H r u š e v s ' k y j , Míchajlo: *Istorija Ukrajiny-Rusy*. Tom IX-1. Kyjiv 1997, s. 773, poznámka č. 1.

²⁶ Podle Fedoruka by tímto bylo vysvětlitelné, proč se o této schůzce nezmiňuje moskevský vyslanec ke Chmelnyckému Buturlin. Viz F e d o r u k , J.: *Avstrija*, s. 115. Tuto hypotézu by potvrdzoval i fakt, že moldavský kníže ve svém listu Keménymu vůbec nemluví o nejdůležitější politické události regionu v posledním období – spojení záporožského vojska s carem, zatímco v listech Janu Kazimírovi a knížeti Potockému se již o perejaslavských událostech zmiňuje. Viz Žerela, XII, dok. 340, s. 285–286; dok. 344, s. 287–289. Listy jsou datovány 14. a 25. února 1654.

²⁷ „*Anderwärts verstehe ich, er werde des Lupulo Tochter, welche den jungen Chmelnitzki gehabt, heiraten*“, viz Žerela, XII, dok. 389, s. 322. Podle ukrajinského historika Daškevyče si Reniger popletl Rozandu s Chmelnyckého dcerou a poslal Ferdinandu III. mylnou informaci. K tomu srovnej D a š k e v y č , Jaroslav: *Klan Chmelnyckého – lehenda čy dijsnist?* In: *Ukrajina v minulomu II*, 1992, Kyjiv – Lviv, s. 85, poznámka 16.

²⁸ „*Y mam to od pewnych ludzi wiary godnych, ze koniecznie Chmielnicki córkę swoią za niego wydac (tj. Patrascula) vsiluje, praktykuiac w tem z Hospodarem Multanskim, iako blizkim iego krewnym.*“ List moldavského knížete Stanislawa Potockému z 2. října 1654, viz Žerela, dok. 403, s. 331–332. Podle Fedoruka však toto tvrzení nijak nevyvrací, že se Chmelnyckýj pokoušel oženit Patrasca nejprve s Rozandou. Mezi oběma relacemi uplynulo totiž bezmála půl roku.

²⁹ Ať již je pravda jakákoliv a tento plán byl skutečně zvažován, což nemůžeme ani potvrdit, ale ani vyvrátit, nebyl v této době, tzn. na jaře a v létě roku 1654, realizovatelný. Lupul i se svojí dcerou pobývali v Cařihradu jako „hosté“ u sultánova dvora mimo jiné i proto, aby Porta definitivně uklidnila situaci na své severní hranici. Lupula odeslal do Cařihradu, kam přibyl 20. června 1654, na sultánův příkaz tatarský chán Islam-Gerej a po krátké audienci u sultána, kde mu bylo vytýkáno, že vehnal svou zemi do války a dopustil její zpusťošení, byl 22. června odveden do známé věznice „sedmi bran“. Stejný osud potkal i jeho dceru s malým synem, kteří byli do Cařihradu odesláni o několik měsíců později.

³⁰ Podle Georgici vznikají tyto politické plány právě kvůli Lupulovi, jehož syn chce s několika tisíci kozáky a Tatary na den sv. Jurije ruského vpadnout do Moldávie. Srovnej Listy Georgi-

lo získat z obsahu listů, které psal Patrascu své matce.³¹ Patrascu měl být dosazen na moldavský stolec a starý Basil Lupul by byl dosazen na místo Rákocziho do Sedmihradska.³² Jeho působení v podunajských knížectvích a v Čyhyrynu zůstává zahaleno tajemstvím. Nevíme v jakém zájmu a jak dlouho u Chmelnyckého setrval. Zda se jednalo o jeden delší pobyt nebo jej navštívil vícekrát.³³ Zmínky o jeho osobě z počátku roku 1654 nejsou ojedinělé a v souvislosti s údajnými válečnými, mocenskými a dynastickými plány Ferdinanda III. na Balkáně se objevují v pramenech i v následujících měsících. Na základě hlášení tureckých agentů ze Sedmihradska a Moldavska byl císař v Cařihradě očeřňován, že vyslal Patrascua ke kozákům, aby je přemluvil ke společnému útoku na Sedmihradsko.³⁴

Spojování císařského dvora s jeho osobou a s jeho působením v Čyhyrynu a v Podunají mohlo dvůr spíše poškodit, i když za jeho činy nenesl žádnou odpovědnost.³⁵ V polsko-habsburských vztazích došlo kvůli tomu i k menšímu nedorozumění, zejména když začaly v letech 1653/1654 probleskovat zprávy, že císař sháněl počátkem roku 1654 u kozáků sílu, o niž by se mohla v Rzeczpospolite opírat prohabsburská strana.³⁶ Informace o Patrascuově pobytu v Čyhyrynu

ci Korycińskému a Potockému ze dne 9. a 24. dubna 1654 opublikované v *Žerela*, XII, dok. 366, s. 306–307; dok. 370, s. 309–310.

31 „*To zapewnie tak z szpiegow Wasila Hospodara, iako y od przyiaciol dobrych, a w ostatku y z tych Kozakow w poselstwie poslanych, y z listow tego to Michala do matki swoiey przez Czerncow pisanych, a odemnie przeiętych, dostatecznie zrozumiałem.*“ Viz *Žerela*, XII, dok. 403, s. 331.

32 „*A potym Poslow swoych do Cesarza Tureckiego z oswiadczeniem wszelakich powolnoscy poslowszy, Wasila nazad Hospodara recuperowac mysli, z ktorem iusz cale się takze tesz y tamtem zniosszy, zięcia swego na Panstwo Wołoskie, (Multanskiego Hospodara nic nie ruszając), a Wasila Hospodara na Sedmiogrodzkiego promowac koniecznie vsiluię.*“ Viz *Žerela*, XII, dok. 403, s. 331.

33 Podle Renigerova a Georgicova svědectví pobýval u Chmelnyckého ještě 25. června respektive 2. října 1654. Viz Renigerova depeše z 25. června 1654. Viz *Žerela*, XII, dok. 389, s. 322, „und jezt beim Chmelniczki sich befindet“ a list moldavského knížete Potockimu z 2. října 1654, tamtéž, dok. 403, s. 331, „*cale się tylko chcąc znosic (tj. Chmelnyckyj) z Multanskim Hospodarem, ktorego siostrzeniec rodzony, na ymie Michal, przedtem będący przy Cesarzu Chrzescianskim, a teraz do Chmielnickiego nawrucony, zostaię w Czehrynie.*“

34 K tomu srovnej Renigerovi depeše z Cařihradu z 25. června a 5. července 1654. Viz *Žerela*, XII, dok. 389, s. 322; dok. 394, s. 324: „dahero habe auch er solches versagen müssen, welches E. Kais. Mt noch empfinden und den jungen Wajwoda, so an Dero Kais. Hof sich aufgehalten, alsbald zu Kosaken geschickt, damit sie diesseits Siebenbürgen attaquiieren und Kais. Mt von dort dasselbige mit Krieg angreifen könnten“.

35 Nejednalo se o jedinou zvěst tohoto typu. Ivanov, vyslanec cařihradského patriarchy v Moskvě, sdělil carskému dvoru, že „je třeba očekávat, že válka mezi císařem a uherským knížetem potrvá velmi dlouho, protože císař již dlouhý čas čeká na vhodnou příležitost, aby mohl s uherským knížetem začít válčit.“ Viz RGADA Moskva. Fond 52, Snošeniji Rossii s Greciej, opis 1. 1654 g. Zde je však nutné vzít v úvahu, že se jedná o informaci pocházející z Cařihradu, kde se dopřávalo sedmihradským agentům sluchu.

36 O. Filonov, pisař kyjevského metropolity Silvestra Kosova, řekl v Kyjevě moskevským poslům, že „[...]celá polská koruna si nyní ve Varšavě vybírá jiného krále, jedni chtějí králova bratra Karla, druzí uherského Rákocziho a třetí se chtějí poddat císaři...“ Není však

a jeho intrikách posílal polskému králi Rákóczi a Jan Kazimír o všem neprodle- ně zpravil papežského nuncia Vidoniho. Zpráva však byla natolik senzační, že se jí Vidoni zdráhal uvěřit. V polovině března roku 1654 seznámil Jan Kazimír Vidoniho s nejčerstvějšími novinkami od knížete Rákócziho, který mu napsal, že „jeho císařský majestát vyslal své lidi ke Chmelnyckému s návrhy připojit se k jeho rebélii“. Nuncius zůstal opět zdrženlivým a neověřeným zprávám nedůvě- řoval a klonil se k názoru, že se spíše jedná o Rákócziho pomluvy a intriky. Kníže chce „kvůli svým zájmům položit stín na dobré vztahy, které má jeho královský majestát s imperátorem.“ Na polském královském dvoře však stále panovala nejistota a Jan Kazimír se obrátil přímo na císařského ambasadora ve Varšavě a požádal jej o osvětlení celé záležitosti. Neporozumění v habsbursko-polských vztazích se snažil zabránit i Vidoni, který v této věci intervenoval u polského krá- le.³⁷ Samotný císařský dvůr se od Patrascuova působení distancoval, což samo- zřejmě nemusí vůbec nic znamenat. Na výtky velkého vezíra Reniger prohlásil, že dotýčný byl od vídeňského dvora propuštěn již před dvěma lety a nikdo o něm nemá od té doby žádné zprávy, tudíž nemohl od císaře Ferdinanda III. obdržet jakékoli instrukce týkající se Sedmihradská či Moldávie³⁸ a označil vše za „*es ist ein lauter Gedicht*“.³⁹

Podle historika a znalce ukrajinské zahraniční politiky Chmelnyckého éry Jaroslava Fedoruka však není vyloučené, že Ferdinand III. chtěl skutečně vypro- vokovat válku, v níž by habsburská armáda obsadila Sedmihradsko. Záporožské vojsko, které od roku 1650 aktivně zasahovalo do politického dění v podunaj- ských státech, konkrétně v Moldávii, by bylo pro tyto plány ideálním spojencem a do jisté míry i vykonavatelem.⁴⁰ Dovolil bych si s jeho názorem polemizovat.

pochyb, že císař neměl v tomto období zájem ucházet se o polskou korunu, a proto je nutné i tuto hypotézu vyloučit. Rozhovor se konal 29. ledna 1654. Viz *Akty odnosjaščiesja k istoriji Južnoj i Zapadnoj Rossiji, sobrannyje i izdannnye Archeografičeskoju komissijeju*. T. X. (Doplnění k III tomu). Peregovory ob uslovijach sojedenenija Malorossiji s Velikoju Ros- sijeju. 1653 – 1654. Sankt Petěrburg 1878, s. 259.

37 *Litterae nuntiorum apostolicorum historiam Ucrainae illustrantes*. Vol. VIII. (1652–1565). Romae 1963, dok. 3753; s. 158–159; dok 3777, s. 173–174; F e d o r u k , J.: *Mižnarodna dypломатija*, s. 201–202.

38 Nejednalo se jen o záležitosti kozáků a Patrascua. Sedmihradský posel si v Cařihradu stěžoval i na to, že císař a uherský kancléř chtějí po Rákóczi, aby povolil vstup jezuitů do Sedmihradská. Viz *Žerela*, XII, dok. 393, s. 323–324. „*Ich habe dem Sulfikar Aga wegen des jungen Wajwoden sagen lassen, dass E. Kais. Mt weiter von dieser Person nichts wissen noch hören wollen, so er sich vor ungefähr zwei Jahren von Wien verloren, [...] wie hätten dann die Röm. Kais. Mt berührten Wojwoden auf diese negativa wegen der Jesuiten zu Kosaken aborden können, welcher sich schon 2 Jahre zuvor von E. Kais. Mt. Hof verloren?...*“

39 Matka Nicolae Patrascua Anna Radulova opustila císařský dvůr již roku 1652, aby pochovala svého otce v rodné zemi. Je celkem pravděpodobné, že spolu s ní opustil císařský dvůr i její syn, i když jiné doklady kromě Renigerových relací o tom nemáme. Opuštění císařského dvora však nemuselo znamenat naprosté zpřetrhání vzájemných styků mezi Ferdinandem III. a Annou Radulovnou a jejím synem. Viz K r a u s , G.: *Siebenbürgische Chronik*, s. 195–196.

40 F e d o r u k , J.: *Avstrija*, s. 114.

Kozáci byli nepochybně významným a důležitým činitelem evropské politiky v polovině 17. století a sehráli důležitou roli/úlohu při vzniku velké krize, která po roce 1648 zachvátila východní a středovýchodní Evropu. To vše je pravdou, ale pravdou je zároveň i to, že byli jen jedním z několika aktérů, přičemž každý z účastníků vstoupil do tohoto konfliktu z různých a navzájem odlišných příčin a důvodů a od své účasti v něm si sliboval něco jiného než kozáci s Chmelnyckým. Není třeba dodávat, že zájmy většiny mocností a států, které se tak či onak této války účastnily, přesahovaly, a to způsobem dosti značným, úzce vymezené a ve své podstatě regionální zájmy záporožských kozáků.

Chmelnycký byl sice důležitou politickou figurou a reprezentoval dostatečnou vojenskou i politickou sílu záporožského vojska, pochyby nelze mít ani o jeho politických a diplomatických schopnostech, to však neznamená, že bychom měli jeho postavení přeceňovat či podceňovat. U mnoha ukrajinských historiků, ale i historiků jiných národností dochází k jevu, který bych nazval jakousi fascinací Chmelnyckým a celou jeho epochou. Vše vypadá velkolepě - Chmelnycký, o kterého má zájem celá Evropa a všichni se s ním chtějí spojit a spolupracovat, a jeho dvůr v Čyhyrynu jako místo, kde se setkávají vyslanci všech mocností. Samozřejmě do jisté míry tomu tak bylo, a budeme-li vše nazírat z perspektivy ukrajinské historie, vše se ještě více zvýrazní a budeme mít tendenci zveličovat vše, co se této problematiky týká. Je však nutné si nejprve položit otázku, jaké skutečné místo Chmelnycký, kozáctvo i celá Ukrajina zaujímali z hlediska dění v celém regionu, potažmo v celé Evropě? Co vůbec znamenal hejtman vzbouřeného záporožského vojska se svými věrnými pro vysokou politiku vídeňského, moskevského, varšavského, stockholmského či cařihradského dvora? Proto se musíme zeptat, co v té době ve Vídni o Chmelnyckém věděli. Byl pro ně opravdu tak důležitým partnerem, či lépe řečeno považovali ho za natolik spolehlivého, že stálo za to s ním uzavírat dohody, které by v konečném důsledku poškodily habsburského spojence Rzeczpospolitou? Domnívali se, že je v jeho moci docílit změny na sedmihradském trůně, aniž by to vyvolalo zásah Osmanské říše a jeho podunajských sousedů? Ve Vídni si museli být vědomi, že posílení Chmelnyckého postavení bude úměrné oslabení Rzeczpospolity a podpora císaře ve válce se Sedmihradskem by kozákům rozhodně pomohla v upevnění jejich pozic v regionu. Mohli si tedy dovolit ještě větší oslabení svého spojence, když neblahé zvěsti o narůstající krizi v polsko-švédských vztazích jasně signalizovaly, že vše spěje k roztržce, a otázka již nestála na tom, bude-li válečný konflikt mezi Švédskem a Rzeczpospolitou, ale kdy k němu dojde? Co by švédský úspěch ve válce znamenal pro postavení Habsburků v říši, si na císařském dvoře velice dobře uvědomovali, o reálné moci Švédska měli určitě lepší představy nežli o reálné moci Chmelnyckého. Proč by tedy podporou Chmelnyckého Rzeczpospolitu ještě více oslabovali, když možný úspěch v Sedmihradsku a výměna jednoho nepohodlného knížete by byly přebity vojenskými a politickými ztrátami v říši, které by měly pro Habsburky větší a citelnější dopady i v celoevropském měřítku. Mimo to nebylo vyloučeno, že by válka se Sedmihradskem mohla vyvolat, jestli ne válku, tak napětí ve vztazích s Osmanskou říší, o jejichž dobrých vztazích s Fran-

cií, spolu se Švédskem největším habsburským nepřítelem, ve Vídni nepochybně věděli. Z těchto důvodů mám určité výhrady k Fedorukovu názoru, že se rakouští Habsburkové zajímali o dění na Balkáně proto, aby pomocí intrik protahovali válku co nejdéle.⁴¹

Nechci zpochybňovat negativní poměr císařského dvora vůči Rákóczimu a souhlasím s názorem, že habsburské snahy o zvýšení vlastního vlivu v jihovýchodní Evropě byly standardní součástí habsburské zahraniční politiky. Je docela možné, že tak chtěl císařský dvůr učinit i za cenu válečného konfliktu. Bylo by ovšem krajně nepravděpodobné, aby postupoval podle výše načrtnutého plánu – spojení kozáků s Tatory za účelem napadení Sedmihradska, přičemž by útok nesměřoval na Balkán, ale proti Rzeczpospolitě. Jakmile by Rákoczi vyrazil Rzeczpospolitě na pomoc, vpadlo by habsburské vojsko do Sedmihradska. Již na první pohled je zřejmé, že takovýto plán nebyl ve skutečnosti proveditelný. Postupovat takovýmto krkolomným způsobem neměl vídeňský dvůr opravdu zapotřebí, v roce 1654 řešil řadu jiných problémů a Sedmihradsko k nim ani zdaleka nepatřilo. Válka s ním mohla mít sice pro vídeňský dvůr určitý zahraničněpolitický význam, ale jen velice těžko si lze představit, že by habsburská diplomacie byla tak krátkozraká a kvůli válečnému dobrodružství s nepříjemným, ale z celkového pohledu ne tak významným sousedem, spojila své zájmy s nevypočitatelným Chmelnyckým.

Císařský dvůr nebyl ochotný investovat síly a prostředky do vedení nové války a přímému vojenskému střetu se vyhýbal s velkou urputností. Habsburská diplomacie raději vystupovala jako vyjednaváč prostředník. Když došlo v roce 1655 k napadení Rzeczpospolity Švédskem, trvalo několik let (do roku 1657), než přes úporné prosby a žádosti polského krále a senátorů uznal vídeňský dvůr nemožnost jiného řešení a odhodlal se vstoupit do války. Bylo by divné, kdyby o tři roky dříve, roku 1654 chtěl válčit proti Sedmihradsku. Císařova nechut' k válčení byla pochopitelná, stačil letný pohled na hospodářskou situaci říše a dědičných zemí s jejich ekonomikou zruinovanou třicetiletým válčením. Pro císařský dvůr byla důležitější stabilizace poměrů ve východní a jihovýchodní Evropě. Habsburské državy potřebovaly stejně jako říše klid zbraní, a ne provokovat nové konflikty na periférii uherské hranice. Možnost, že by se císařský dvůr programově pokoušel učinit z kozáků své spojence a společně s nimi podniknout válečnou akci namířenou proti Sedmihradsku, je nepravděpodobná. Oslabení Varšavy nebylo v plánech Vídně a válka se Sedmihradskem by mohla vyvolat válku s Osmanskou říší.

Okolnosti údajného císařského angažmá v kozáckých záležitostech v první polovině padesátých let 17. století jsou plné dohadů, nejasností, záměrného i neúmyslného matení, polopravd, lží i naprostých nesmyslů a je zde mnohem více otázek nežli odpovědí. Informace, které máme k dispozici, jsou vesměs zmatené a na první pohled nedůvěryhodné a překombinované, jen velice těžko se odděluje skutečné a pravdivé jádro těchto zvěstí od pozdějších úmyslných či neúmyslných

⁴¹ Fedoruk, J.: *Avstrija*, s. 114

dezinformací. Je proto nutné brát všechny tyto informace jen s velkou rezervou. Nedá se samozřejmě vyloučit, že v zájmu habsburského domu plnil přísně tajné poslán. Císař jej opravdu mohl využít pro rozdmýchání neklidu a nepokoje na jižní a jihovýchodní hranici svých držav anebo pro získání informací či spojenců.⁴² Pro císařský dvůr mohlo být výhodné, kdyby se Patrascu dokázal etablovat v některé z podunajských zemí jako kníže.⁴³ Avšak skutečnost bude zřejmě prozaičtější. Záhy poté, co opustil Vídeň, nad ním císař zřejmě ztratil kontrolu a všechna následující jednání již Patrascu vedl bez císařova vědomí. Jeho cílem nebylo zastupování císaře, i když se mohl zaštitovat důvěrou habsburského domu, ale získání podpory pro uskutečnění vlastních zájmů a ambicí – pretendovat na nástupnictví v některém z podunajských knížectví.⁴⁴ Zřejmě proto odešel ke Chmelnyckému, od něhož tuto podporu očekával. I když se toto vysvětlení jeví jako nejpravděpodobnější, vzhledem k nedostatku spolehlivých pramenů je však, stejně jako ostatní tvrzení o císařských vojenských plánech na Balkáně a spojení s kozáky, musíme považovat za pouhé hypotézy, jejichž pravdivost nám může potvrdit nebo vyvrátit pouze objev nových pramenů.

⁴² K pokusu Habsburků využít Patrascua v podunajské politice srovnej Z a b o r o v s k í j , L.: *Kanun*, s. 250, 260, poznámka 23.

⁴³ Další Fedorukova hypotéza, že císař chtěl Rzeczpospolitě pomoci tím způsobem, že se bude pokoušet zavléct kozáky ještě hlouběji do rozháraných poměrů v podunajských zemích, má podle mého mínění také celou řadu slabin. K tomu srovnej F e d o r u k , J.: *Avstrija*, s. 114.

⁴⁴ K lepšímu uskutečňování jeho nástupnických plánů nahrávaly jemu i Chmelnyckému politické změny v Podunají po smrti Matea Basaraba. Na místo valašského knížete nastoupil Konstantin Ščerban, s nímž nyní oba dva, Chmelnycký i Patrascu, mohli počítat jako s potenciálním spojencem v moldavských záležitostech. H r u š e v s ' k ý j , M.: *Istorija*, IX-2, s. 923.

**EMPEROR FERDINAND III, BOHDAN KHMELNYTSKYI,
AND DANUBIAN PRINCIPALITIES: THE UNKNOWN CHAPTER
OF HABSBURG-UKRAINE RELATIONS IN THE 1650S**

The author focuses at the little known part of early modern history – the relationship between Habsburg emperor Ferdinand III and the Cossack leader Bohdan Khmelnytskyi in 1653/1654. The problem of relations between the Habsburgs and the Cossacks during the first half of the 17th century seems to be neglected in recent as well as in older historical writings. The only exceptions are two works of young Ukrainian historian Jaroslav Fedoruk. Imperial “eastern” policy followed two courses during the 1650s, which intersected again and again during the time and their development of had been tightly connected to one another. First of these courses focused at Poland; the second at the area of southern Danube, which constituted a buffer between Habsburg possessions and the Ottoman Empire. And the southern Danube area was the reason for the imperial court’s interest in Cossacks in those years, because Ukrainian Cossacks pushed hard the countries of Wallachia, Transylvania and Moldavia during the 1650s and it was Count Rakoczi who was considered by the Vienna court to be the real threat to Habsburg interests on southern Danube. Thus, the troubles and war with Cossacks in the Danube area fit well to the Austrian politics and created an ideal opportunity to intervene. This situation brought troubles to the Ottoman Empire, which suspected the emperor of anti-Turkish intrigues. Rulers of Danubian principalities, complaining to Istanbul about Habsburg effort to create tensions in Central Europe, were subsequently exploiting this Turkish fear. In 1654 a rumor spread throughout the area about coming of Wallachian Count Nicolae Patrascu to Khmelnytskyi. Patrascu, according to this rumor, supposedly prompted Khmelnytskyi to make alliance with Tartars and invade both Transylvania and Poland. In the opinion of historian and foremost expert on Ukrainian foreign policy of this era, Jaroslav Fedoruk, a serious consideration of Ferdinand III’s goal to provoke war is necessary here. The goal of this war would be Habsburg army conquering Transylvania. The Cossack army, actively influencing politics in the Danubian states, especially in Moldavia, was an ideal ally and to some extent also a perfect executioner. However, author of this study argues with Fedoruk’s interpretation and considers it to be unlikely, for a number of reasons. Military and economic situation of the imperial court was a very difficult one after the Thirty Years War. Any new war would create an unbearable burden. Thus it seems very problematic to argue that the court would seek to support Cossacks in a war with Rzeczpospolita which was moreover the only Habsburg ally in Central – Eastern Europe.

Translation Mgr. Jiří Hutečka